

UNDERSVIKS KYRKAS INREDNING

Kulturhistorisk utredning

Anna-Karin Martinsson
Lars Nylander

HÄLSINGLANDS MUSEUM

Innehåll

INLEDNING	3
Bakgrund	3
Syfte	3
Metod och arkivmaterial	3
Tidigare forskning och definitioner	4
UNDERSVIKS KYRKA	5
Kyrkans byggnadshistoria	5
KYRKANS URSPRUNGLIGA INREDNING OCH RESTAURERINGS HistorIA	6
Inredningsarbeten, 1789-1790	6
Restaureringen, 1865-66	7
Uppförande av orgelfasad, 1872	7
Installation av värmeapparat, 1889	8
Restaureringen 1928	8
Restaurering och ombyggnad 1956	10
Restaurering 1984	11
BESKRIVNING AV NUVARANDE INREDNING	12
Altare, altarring och altartavla	12
Predikstol	13
Bänkar och korbänkar	14
Nummertavlor	15
Orgelläktare	15
Orgelfasad	16
KYRKBYGGNADENS KARAKTÄRISTIK	17
INREDNINGENS SAMSPEL	19
UNDERSVIKS KYRKA I JÄMFÖRELSE MED ANDRA KYRKOR	20
Norrländska Rokokokyrkor	20
Jämförelse mellan inredningen i Undersviks kyrka och andra kyrkors inredningar	21
SAMMANFATTNING	24
KÄLLOR	25
Otryckta källor	25
Referenser	26

INLEDNING

Alla kyrkor är i viss mening unika. Som historiska byggnader bevarar de stilar och moden över århundraden. Att mäta, eller bara beskriva det unika i denna unicitet är utomordentligt komplicerat. Ombyggnationer och restaurationer har lagrat historiska epoker i kyrkornas interiörer (och exteriörer) till en svåröverskådlig väv. Denna väv sägs ofta tillhöra den ena eller andra stilepoken. De i verkligheten existerande kyrkorna är sällan så rena stilexempel.

Restaurationer och motrestaurationer har avsatt olika förändringar i kyrkornas rum. Olika arkitekturskolor och arkitekter har utkämpat ideologiskt färgade strider om det historiskt mest korrekta sättet att restaurera. I det perspektivet har begreppen om rätt och fel understundom kunnat byta plats. En byggnad som, i likhet med en kyrka, bevaras över många århundraden och samtidigt kontinuerligt brukas utsätts för en ständig påverkan och förändring. Den förenar både det eviga, eller åtminstone mycket uthålliga, med det ständigt föränderliga.

Bakgrund

Denna utredning har utförts av Hälsinglands museum på beställning av Uppsala stift.

Syfte

Denna utredning skall behandla Undersviks kyrkas fasta inredning, dess tillkomst och hur den förändrats genom åren. Utredningen skall besvara frågor om inredningens ursprunglighet, förändringshistoria, och dess enhetlighet och samspel med kyrkorummet ur ett historiskt perspektiv.

Utredningen skall sätta in Undersviks kyrka och dess inredning i ett regionalt perspektiv. Utredningen skall besvara frågor om hur typisk inredningen är för sin tid och i vilken grad motsvarande inredningar finns bevarade i kyrkor i stiftet och i angränsande stift.

Metod och arkivmaterial

För att klarlägga kyrkorummets förändringshistoria har Undersviks kyrkoarkiv, förvarat delvis i Arbrå och delvis i Landsarkivet i Härnösand, främst använts. De arkivserier som främst studerats är följande. De kyrkliga räkenskaperna, som berättar om när snickare och målare betalats och liknande är ovärderliga, särskilt verifikationerna som tämligen exakt talar om vad som köpts eller utförts. I visitationshandlingar omtalas vilka förändringar i kyrkorummet som skett sedan föregående visitation. Av kyrkostämmans protokoll framgår när beslut tagits. I Uppsala domkapitels arkiv, i Landsarkivet i Uppsala, finns handlingar som sänts in från församlingen till domkapitlet, vilka även berör förändringar i kyrkan.

För att klargöra Undersviks kyrkas kulturhistoriska ställning i ett främst regionalt perspektiv har olika personer verksamma inom kulturmiljö i Härnösands, norra Västerås och norra Uppsala stift kontaktats. Det huvudsakliga syftet med dessa kommunikationer har varit att få kännedom om kyrkointeriörer som liknar den i Undersvik. De uppgifter som har kommit in har sedan vägts mot observationer på plats i Undersvik.

Tidigare forskning och definitioner

Centralt för denna utrednings syften är forskning som innebär definitioner om vad som utmärker en norrländsk rokokokyrka och nyklassicistiska kyrkoinredningar. Den senaste forskningen på detta område presenteras i Riksantikvarieämbetets översikts verk *Kyrkobyggnader 1760-1860*, bandet som rör kyrkor i Härjedalen, Jämtland, Medelpad och Ångermanland (1997).

UNDERSVIKS KYRKA

Undersviks församling har funnits sedan medeltiden. Fram till 1780-talet fanns en medeltidskyrka, belägen öster om den nuvarande kyrkobyggnaden, närmare Ljusnan. Denna kyrkobyggnad revs i samband med uppförandet av den nuvarande. Kyrkan begagnade samma klockstapel som den nuvarande kyrkan. Den lökkupolsförsedda klockstapeln flyttades från platsen invid kyrkoruinen till den nuvarande 1890.¹

Kyrkans byggnadshistoria

Undersviks kyrka uppfördes 1788-89. Kyrkan uppfördes under ledning av byggmästaren Johan Christian Loëll, en byggmästare som ritat och uppfört åtskilliga kyrkor i Hälsingland. Väggarna murades av gråsten och valvet av tegel.² Den osignerade ritning – eventuellt av Loëlls hand – efter vilken kyrkan uppfördes visar en tornlös avlång kyrkobyggnad med högt valmat tak och en lägre utbyggnad i öster innehållande sakristia. Enligt ritningen skulle medeltidskyrkans murar ingå i långhusets sydmur. Så skedde alltså inte, kyrkan nyuppfördes och inget medeltida murverk ingår i byggnaden. Inga utbyggnader av kyrkobyggnaden har skett efter uppförandet.

¹ Swartling (1961) passim.

² Joh. Chr. Loëll fick åren 1787-89 åtskilliga betalningar från Undersviks församling för kyrkoarbetet, Undersviks LI:2, HLA. Swartling (1961) uppger på sid. 100 felaktigt att kyrkan har ett trätunnvalv.

KYRKANS URSPRUNGLIGA INREDNING OCH RESTAURERINGSHISTORIA

Inredningsarbeten 1789-1790

Åren närmaste efter kyrkans färdigställande inreddes kyrkorummet med bänkar, korbänksinredning, altarring och altare. På altaret placerades en äldre predikstol från 1600-talet. En större trätavla med uppgifter om kyrkans uppförande placerades på okänt ställe i kyrkorummet.³ Mästaren Olof Backström, Arbrå (som hade arbetat åt Magnus Granlund) och snickaren Källström stod för inredningen.⁴ En brudbänk snickrades 1794 av Erik Källström.⁵ Både tavlan och brudbänken är avfärgade i grönt, vilket även är den färg som syns på bänkinredningen korbänksinredning och altarringen som underst liggande färglager.⁶ Sannolikt var hela inredningen ursprungligen målad i grönt.

Nuvarande interiör, Undersviks kyrka.

³ Den är nu placerad på södra väggen på orgelläktaren.

⁴ Undersviks kyrkoarkiv LI:2, HLA. Om Backström, se Nisbeth 1961 sid. 138.

⁵ Utgift 1794 29/5, Undersviks kyrkoarkiv LI:2, HLA.

⁶ Enligt enklare okulärbesiktning på ställen där färgen lossnat.

Restaureringen 1865-66

Undersviks sockenstämma beslutade den 13 mars 1865 om restaurering av kyrkan.⁷ I ett brev till domkapitlet i Uppsala, daterat 17 april samma år, ansökte församlingen om att få ta pengar ur kyrkokassan till renoveringen. Samma brev fungerar i praktiken som ett restaureringsprogram, eftersom det tar upp de omfattande förändringarna av kyrkorummet: ny läktare, ny predikstol, ny altartavla och målning av befintlig inredning.⁸ Protokollen från visitationen 1874 visar att dessa åtgärder också genomfördes.⁹

Altarpredikstolen avlägsnades från kyrkorummet och istället placerades där en större altartavla av Albert Blombergsson. En ny predikstol placerades på norra korbäggen, vilket innebar en mindre ombyggnad av korbänkinredningen. Sannolikt målades bänkinredningen i en ljusare ådrad nyans. Altaret nytillverkades, altarringen återanvändes och försågs med ett nytt ornament. Orgelläktaren uppfördes vid detta tillfälle.

Sammantaget innebar 1865-66 års förändringar av kyrkorummet att det fick en relativt enhetlig, nyklassicistisk karaktär.

Foto före 1928, lägg märke till bänkarnas målning!

Uppförande orgelfasad, 1872

En orgel skaffades kyrkan 1872. I samband med detta uppfördes en orgelfasad. Orgel och fasad placerad på befintlig läktare.

⁷ Undersviks kyrkoarkiv KII:1 1865 13/3 § 1, HLA.

⁸ Uppsala domkapitels arkiv EV:6:3 nr 337, ULA.

⁹ Undersviks kyrkoarkiv NIII:1 sid. 23 bakifrån.

Installation av värmeapparat, 1889

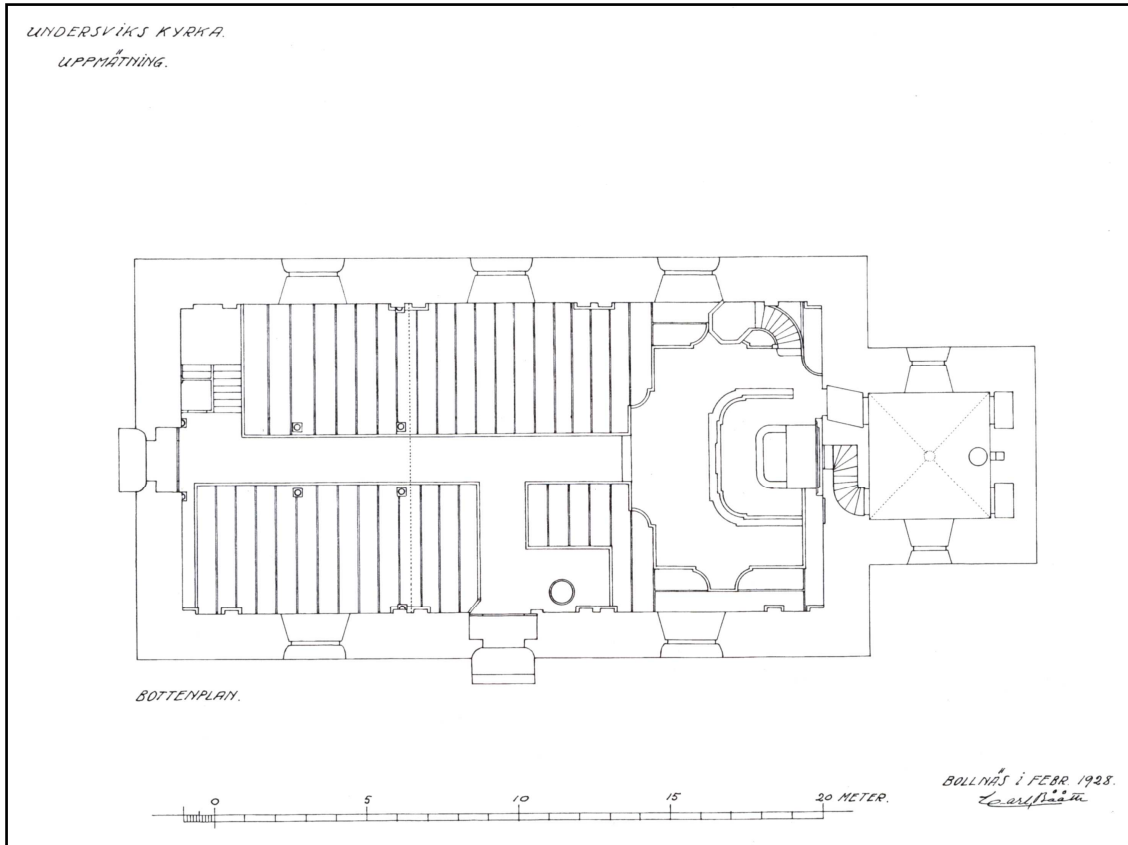
År 1889 inköptes en värmeapparat till kyrkan. Denna placerades på södra väggen strax öster om södra ingången. Den innebar en mindre förändring i bänkarna (se uppmättningsritning 1928).

Restaureringen 1928

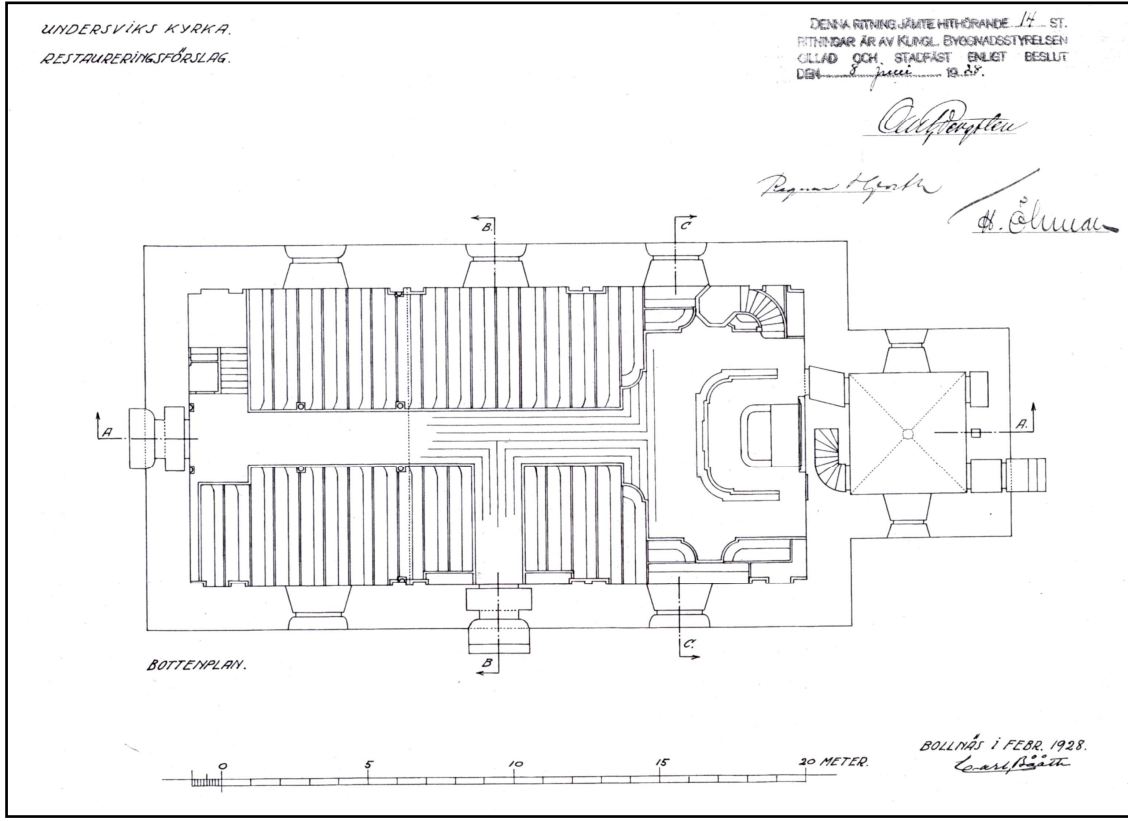
Kyrkan restaurerades efter ett förslag av arkitekten Carl Bååth i Bollnäs. Förändringarna i kyrkorummet var främst borttagande av värmeapparat, omändring av bänkarna (breddning av gavlarna, minskande av antal och lutning av bänkryggarna), ommålning och omläggning av golv med bevarande av äldre golvplank i koret. Uppmättningsritningen visar att koret ursprungligen låg två trappsteg högre än långhuset. Förslaget som Bååth upprättade visar att koret och långhuset skulle ligga i samma nivå. I samband med renoveringen sänktes koret ett trappsteg.

Bänkinredningen från 1790, Södra kvarterets främre del. Bänkgavlarna breddades 1928. Ursprungliga gavelbredden ses på bänkskärmen mot koret (till vänster på bilden). Lägg märke till spegelfyllningarnas rundade hörn.

Ovan: Uppmättningsritning av Carl Bååth från 1928. Nedan: Carl Bååths ombyggnadsritning inför 1928 års renovering.

Restaurering och ombyggnad 1956

Kyrkan restaurerades efter ett förslag av ingenjör Wilhelm Bååth. Den största förändringen interiört var förminskning av läktaren, som tidigare sträckt sig över en tredjedel av kyrkorummet.

Foto från före 1928, lägg märke till läktarens storlek

Nya fönster och karmar, nya innerdörrar efter bevarade 1700-talsoriginal tillkom. Spegelarna på dörrarna fick nu en avvikande grönblå nyans. Ny orgel byggdes bakom den gamla fasaden, enda förändringen i fasaden var nytt spelbort och nya andrag. Väggarnas pilastrar och valvets gördelbågar fick avvikande grå kulör, väggarna målades gråvita.¹⁰

Läktarens utseende efter ombyggnaden 1956

¹⁰ Undersviks kyrka dnr 499/85, ATA

Restaurering och ombyggnad 1984

År 1984 restaurerades kyrkan interiört och exteriört. Hela kyrkan tvättades och målades om. På fasader ersattes cementlagningar med kalkputs. Fasaderna avfärgades med kalkfärg; ommålning av fönster, dörrar och järndetaljer. Väggar och valv i kyrkorummet kalkavfärgades. Bänkkvarter, pelare, fönster etc. ommålades med linoljefärg. Bänkkvarterens dörrspeglar målades om i en något avvikande kulör än tidigare. Korgolv och golv i sakristia slipades och behandlades med golvolja. En läktarunderbyggnad, bl. a. innehållande toalett och städsåp, uppfördes i kyrkorummet. Kyrkan försågs även med ny uppvärmning genom vattenburen elvärme via panelradiatorer under bänkarna. Två bänkar togs bort längst bak på södra sidan där läktarunderbyggnaden uppfördes. I samband med detta frilades två kolonner och deras baser nytillverkades på två sidor.

BESKRIVNING AV NUVARANDE INREDNING

Altare, altarring och altartavla

Altaret av trä nytillverkades år 1866 av snickaren J. Hedberg i Vallsta.¹¹ Det har två mindre, försilvrade och förgyllda volutornament på framsidan. Altarringen är troligtvis tillverkad 1789 eller 1790 av snickaren Källström eller mästare Backström i samband med att kyrkan inreddes.¹² Den omändrades något 1866, då bland annat ett skuret ornament tillkom.¹³ Detta, som är förgyllt, är ett stilleben bestående av en kalk och ax symboliserande nattvarden. Ornamentet utfördes av J. Hedberg. Altarringens skärm består av speglar. Knäfallet är täckt av tyg. Altaringen har speglar med likadana fyllningar som på bänkarna, förutom på de rundade partierna som har tre släta speglar var.

Altartavlan är utförd av Albert Blombergsson (1810-1875), konstnär och målarmästare i Söderhamn. Det är en kopia av professor Fredrik Westins altartavla i Kungsholms kyrka i Stockholm. Altartavlan är signerad 26 juli 1866 med tillägg att Blombergsson målat tavlan efter Westins "originalcomposition" i Kungsholms kyrka. Motivet är *Uppståndelsen*. I mitten återfinns den uppståndne Kristus, svävande och med armarna utsträckta i en välsignande gest. Glorian är målad i form av ett stort gyllene sken runt huvudet. På marken återfinns tre knäböjande änglar med knäppta händer. Längst fram i bild, i mörker, återfinns två hukande soldater, som vaktat graven. Altartavlan är fernissad vid ett flertal tillfällen och konserverades av konservator Per Matsson i Gävle i samband med 1984 års renovering av kyrkan.

¹¹ Verifikation daterad 30/3 1867 rörande arbete utfört i september 1866, Undersviks kyrkoarkiv LIc:1, Undersvik.

¹² I kyrkans räkenskaper 1789-1790 finns åtskilliga snickeriposter där nämnda personer fått ersättning, utan att det specificeras. Till exempel nämns att mästare Backström 7 november 1790 fick lön för snickring i 29 dagar, LI:2, HLA.

¹³ Verifikation daterad 30/3 1867 rörande arbete utfört i september 1866, Undersviks kyrkoarkiv LIc:1, Undersvik.

I bågen över tavlan står texten HERREN LEFVER OCH LOFVAD WARE MIN TRÖST. Ramen utfördes av snickaren J. Hedberg 1866.¹⁴ Ramen är rikt profilerad i flera nivåer och förgylld.

Predikstol

Predikstolen, som snickrades av J. Hedberg 1865, är placerad rakt över korbänksinredningen på korets norra sida. Predikstolen är åttkantig och har en svängd trappa upp. Den är rikt dekorerad med olika listverk, men saknar skulpturer. Under korgen återfinns större ornament i form av större blad. Korgen avslutas nedtill av en större skulpterad kotte. Korgens sidor har fyllningar som är indelade av tunnare lister. Ljudtaket är även åttkantigt med listverk och lambrekång nedtill. Det kröns av ett kors på ett klot. Under ljudtaket hänger en skulpterad duva. Predikstolen är målad i vitt med förgyllda detaljer. Inget har förändrats på predikstolen sedan tillkomsten.¹⁵

Stilmässigt hör predikstolen liksom övrig inredning som tillkom vid 1860-

talsrenoveringen hemma i nyklassicismen. Korgens sidospeglar har dock indelningar som upptill för tankarna till nygotik. Detta är det enda inslaget av denna stil i kyrkorummet.

¹⁴ Verifikation daterad 30/3 1867 rörande arbete utfört i september 1866, Undersviks kyrkoarkiv LIc:1, Undersvik.

¹⁵ I samband med visitationen 1874 26/9 omtalas att en predikstol ”uppförd i hvitt och guld i nordöstra hörnet af Kyrkan” anskaffats, Undersviks kyrkoarkiv NIII:1 sid. 23 bakifrån upp och ned, UKA

Bänkar och korbänkar

Bänkar till kyrkan snickrades 1790. Enligt kyrkans räkenskaper fick snickaren Källström ersättning bland annat för bänkdörrarna 3 oktober detta år.¹⁶

Sensommaren 1793 målades bänkarna av en målare Möller.¹⁷

Bänkinredningen är sluten med speglar. Fyllningarnas kanter är avrundade, som är vanligt på dörrar från slutet av 1700-talet.

Den första bänkraden, d.v.s. närmast koret, har dörrar med en svängd form.

Under 1928 års renovering byggdes långhusets bänkinredning om. I långhusets främre södra kvarter togs en bänk bort och i det bakre södra kvarteret togs tre bort. I det norra kvarteret togs fyra bänkar bort. Bänkgavlarna gjordes bredare, ryggstöden gjordes lutande. Bänkdörrarna lämnades intakta. Likaså återanvändes bänkskärmen runt gången mot södra ingången, liksom skärmen fram mot koret.

Den bänk som tidigare sträckte sig längs med korbäggen söder om altaret togs bort. Den nordligare platsen där bänken stod lämnades tom, så att det blev möjligt att träda innanför altarringen. Tidigare satt bänken ihop med altarringen. På den södra delen av platsen där bänken hade varit placerades ett värmeelement. Detsamma skedde på motsvarande plats på norra sidan, dock lämnades skärmen helt oförändrad, enbart sittbänken togs bort. Bååths restaureringsförslag, upprättat i februari 1928 (se bild), följdes inte vad gäller korbänkarna. Den svängda bänkdörren på norra korbäggsbänken bevarades och en liknande nyttillverkades på motsvarande plats på södra sidan om altaret.

¹⁶ Undersviks kyrkoarkiv LI:2, HLA.

¹⁷ Undersviks kyrkoarkiv LI:2, HLA.

Korbänkarna i korets norra del

Korbänksinredningen består av två bänkrader på var sida, där den främre har delats av för att göra det möjligt att komma in till den bakre. På var sida om denna gång har bänkdörrarna till den klivna första bänken getts svängd form (se uppmättningsritning). I samband med predikstolens uppsättning 1865 ändrades den norra korbänksinredningen något. Predikstolen placerades rakt över den främre östra bänken och delar av den bakre bänken.

Nummertavlor

Två nummertavlor i stram nyklassicistisk stil snickrades 1816 av snickaren Erik Källström i Bollnäs. De förgylldes och målades av målaren Winberg i Hudiksvall 1817.¹⁸ Nummertavlorna flyttades om något i samband med renoveringen på 1860-talet, i vilken omfattning är okänt. Under 1900-talet och ännu har de varit placerade på två svartmålade järnstänger som är fastsatta i korbänkinredningen.

Orgelläktare

Den nuvarande läktaren uppfördes 1865-66 av snickaren Hedberg.¹⁹ Läktaren byggdes troligtvis för att bära upp det orgelharmonium som inköptes 1861.²⁰

¹⁸ Enligt räkenskaperna: 1816 20/6 Till Källström, för Numer Taflornas Snickring, 21/7 Guld till Numer Taflornas förgyllning, 26/12 för Numertaflornas transport från Bollnäs, 1817 21/1 skjuts för Numertaflorna till Hudiksvall, 21/4 till målaren Winberg i Hudiksvall för Numer Taflornas målning och förgyllning, Undersviks kyrkoarkiv LI:4, HLA.

¹⁹ Verifikation daterad 30/12 1865 rörande arbete med läktare utfört 1865, Undersviks kyrkoarkiv LI:1, Arbrå. 1866 17/3 till snickaren Hedberg för ornament till läktarskärmen mm enligt räkning, Undersviks kyrkoarkiv LI:4, HLA.

²⁰ 1861 12/4 orgelharmonium, transportkostnader etc 1622 rdr, Undersviks kyrkoarkiv LI:4, HLA.

Enligt uppmättningsritningen från 1928 sträckte sig läktaren ursprungligen över en tredjedel av kyrkorummet. Den bars av två par kolonner placerade invid mittgången inom bänkkvarteren samt ett par halva kolonner som står mot västra väggen. Spår syns i golvet där det främsta paret kolonnens baser varit placerade. På läktarskärmens framsida var sju fyllningar dekorerade med skulpterade ornament. Det mittersta var ett mera utarbetat stilleben med bland annat en uppslagen bok. De övriga var enklare bladornament.

År 1956 kortades läktaren av till nästintill halva storleken. Den gavs då svängd form på kanterna, antagligen för att fönstren inte skulle delas av läktarens golv. Vad gäller läktarbarriären kapades de yttersta speglarna med ornament bort. På de två nya svängda partierna placerades tomma speglar. Tidigare hade den raka avslutningen sannolikt varit fäst i väggarna, men den svängda formen krävde att två ytterligare kolonner lades till arrangemanget. Orgelbyggnaden följer helt kyrkorummets tidigare formspråk. Den har sannolikt alltid varit målad i vitt och guld.²¹

Orgelfasad

Orgeln byggdes år 1872-73 av orgelbyggaren E. A. Setterqvist i Örebro. I kyrkans handlingar finns inga uppgifter om skulptörer och målare inblandade i uppförandet av orgelns fasad, utan orgelbyggaren hade troligtvis hela arbetet på entreprenad.²² Ingen ritning till orgelfasaden har bevarats. Fasaden följer dock ett nyklassicistiskt standardutförande som t.ex. återfinns i Mo (ritning J. F. Åbom, 1842).²³ Fasaden är målad i vitt och guld. Den är uppdelad i flera strikt symmetriska fält med synliga tennpipor. Orgelfasaden är smyckad med flera ornament, bland annat kransar med basuner bakom. Hela orgelhuset flyttades bakåt på läktaren i samband med ombyggnaden 1956. I övrigt är den dock oförändrad, förutom att spelbordet bytts ut i samband med den nuvarande orgelns (Marcusson & Son, 22 stämmor) uppförande 1956.

²¹ Undersviks kyrka dnr 499/5, ATA

²² Verifikationer från 1872-1873 från orgelbygget i Undersviks kyrkoarkiv LIC:1, UKA.

²³ Almqvist (1970) sid. 4.

KYRKOPYGGNADENS KARAKTÄRISTIK

Kyrkobyggnaden består av ett rektangulärt långhus med högt valmat tak och en lägre utbyggnad i öster som rymmer sakristia. Kyrkan saknar torn, istället finns en klockstapel som uppfördes 1759 och flyttades till nuvarande plats 1890.

Kyrkans exteriör är i stort sett oförändrad sedan 1789. Fasaderna är vitputsade och taken täckta av svarttjärat takspån. Kyrkorummet har ingångar i väster och i söder. Sakristian har en enklare ingång i öster.

Kyrkan är uppförd under den gustavianska tidsperioden. Det är vanskligt att tala om fastställda stilar på Hälsinglands landsbygd under 1700-talet, trots att det gäller en kyrkobyggnad uppförd efter godkänd ritning. Kyrkor med denna typ av exteriör karaktäristik benämns vanligtvis norrländsk rokokokyrka.²⁴ Kyrkans exteriör har inte ändrats nämnvärt sedan byggnadstillfället, vilket innebär att kyrkobyggnaden är en god representant för det sena 1700-talet. Kyrkan saknar vapenhus, besökaren kommer rakt in i kyrkorummet genom en ingång i väster och en i söder.

Kyrkorummet har synligt oljat trägolv i kor, vitmålade trägolv i bänkkvarter samt gångar med heltäckningsmatta i blågrå kulör. Väggarna är vitkalkade med kopplade pilastrar mellan långsidornas fönster. Kyrkan har ett tunnvalv med dubbla gördelbågar sammankopplade med långväggarnas pilastrar samt avdelat mot väggarna med en bred profilerad taklist, allt vitt. Valvets tegel syns genom avfärgningen.

Kyrkorummets perspektiv samlar sig i altaret och Albert Blombergsons altartavla från 1866 med motivet *Uppståndelsen*, en kopia av en altartavla av Fredrik Westin, professor vid Konstakademien och en av Sveriges främsta samtida klassicister. Altartavlan har en bred förgylld ram. Under detta står ett vitmålat litet väggfast altarbord vars framsida vanligtvis är täckt av ett antependium. Under detta återfinns förgyllda och försilvrade skurna detaljer.

Altarringen tar upp samma form som de svängda korbänkarnas bänkkronor, men altarringen är även försedd med förgyllda dekorationer. Predikstolen från 1866 är i nyklassicistisk stil och placerad längs kyrkorummets norra vägg över korbänksinredningen. Via en svängd trappa med dekorerat trappräcke nås predikstolen som har åttkantig korg målad i vitt med förgyllningsarbeten. Ovanför predikstolen sitter ett åttkantigt ljudtak i samma stil som kröns av ett korsförsett förgyllt klot. Under ljudtaket hänger en förgylld duva.

Bänkinredningen är sluten och uppdelad i tre större kvarter vilka avdelas genom gångarna. Det finns inga gångar mellan bänkkvarteren och ytterväggarna. Bänkinredningen snickrades 1790 men glesades ut något 1928. Korbänkarna, som sitter ihop med den övriga bänkinredningen har svängda bänkkronor sedan ursprunget. All bänkinredning är målad i bruten vit kulör med profilerade speglar på bänkdörrarna i grågrön nyans. I kyrkorummets västra del bär åtta runda kolonner med höga fyrkantiga baser upp kyrkorummets läktare, som haft nuvarande form sedan 1956 då den tidigare läktaren minskades ned. Pelarna är vitmålade och dekorerade med förgyllda lister. Under trappen till läktaren, som är placerade på

²⁴ Nodermann (1997).

norra delen om mittgången, finns en skrubbb. Trappans steg är i likhet med läktarens undertak målade i vit kulör. I det sydvästra hörnet återfinns sedan 1985 en toalett. Läktarbarriären är dekorerad med förgyllda skurna dekorationer mot vit botten, omgärdade av förgyllda ramverk. Orgelfasaden, utförd i nyklassicistisk stil, har en gråvit fasad med synliga pipor samt förgyllda dekorationer.

Stilen på kyrkans inredning är främst nyklassicism. Kyrkorummets arkitektur kontrasterar dock i viss mån mot nyklassicismen genom sin relativt "trånga" form och avsaknaden av korfönster. Altare, altartavla och predikstol i koret korresponderar med orgelfasad och läktare i långhusets bakre del. Detta främst genom att dessa inredningsdelar är återhållet dekorerade i vitt och guld. Det ljuskalkade valvet, väggarna och de stora fönsteröppningarna är inslag som stämmer väl överens med nyklassicismens formspråk, liksom väggarna klassiska arkitekturdetaljer i form av pilastrar. Bänkinredningen är även tillkommen under denna tidsperiod. Även om den är ombyggd på 1920-talet är karaktären oförändrad.

INREDNINGENS SAMSPEL

Inredningen i Undersviks kyrka har främst tillkommit vid två olika tillfällen, 1789-90 och 1865-66. Den äldre inredningen, bänkar i långhus och kor samt altarring, har anpassats till den yngre, främst genom färgsättningen. Det som främst dominerar i inredningen är det som tillkom vid 1860-talsrestaureringen, altartavla, predikstol och läktaren tillsammans med den nya färgsättningen och tillkomsten av utsmyckningsornament och den förmodade ombyggnaden av altaret. Under 1900-talets restaureringar 1928, 1956 och 1984 har inga stiländringar genomförts men en del ombyggnader har utförts som dock inte har någon större inverkan på upplevelsen av kyrkorummet.

Genom att kyrkorummet har så pass få tillägg efter 1860-talsinreoveringen upplevs kyrkans interiör som sammanhållen. De restaureringar som skett efter 1866 har inte påverkat den karaktär som skapades i mitten av 1800-talet. År 1928 justerades bänkinredningen, vilket i sig inte förändrade karaktären. Ombyggnaden av läktaren som gjordes 1956, då avslutningen framåt med barriären närmast kyrkmurarna gavs svängd form. Detta var antagligen ett sätt att ta upp formen från de svängda korbänksdörrarna.

UNDERSVIKS KYRKA I JÄMFÖRELSE MED ANDRA KYRKOR

Att jämföra Undersviks kyrkor med andra kyrkor i Hälsingland och omgivande landskap är en uppgift som är sammankopplad med flera metodiska problem. Att hitta en kyrka som ser ut lika, har uppförts ungefär samtidigt och förändrats på samma sätt på 1860-talet är omöjligt. Någon sådan kyrka existerar inte. En vetenskapligt relevant jämförelse med andra kyrkor är därför inte möjlig. Dessutom saknas grundläggande vetenskapliga verk som kunnat tjäna som referenser i frågan. Däremot är en deskriptiv genomgång av större eller mindre förändringar av kyrkans interiör genom tiderna möjlig.

För att finna liknande, och jämförbara inredningar som den i Undersvik får uppgiften delas upp i två delar: 1) jämförelse mellan Undersviks kyrka och kyrkor som uppförts ungefär samtidigt, 2) kyrkans inredning i jämförelse med andra kyrkor, av varierande ålder men med jämförbar inredning.

Den norrländska rokokokyrkan

Inom den konstvetenskapliga litteraturen finns begreppet ”norrländsk rokokokyrka”. Denna typ av kyrkobyggnad definieras som en kyrkobyggnad som är tornlös, har högt valmat tak. Sakristian hos den här typen av kyrkor placerades ursprungligen på norra sidan men senare på östra sidan som i Undersvik.²⁵ Ett problem med denna definition är att flertalet kyrkor i Hälsingland är uppförda under tiden före 1760, d.v.s. den tid som inräknas i barocken. Vad gäller inredningen finns ingen klar definition.

I Hälsingland finns några kyrkor som har eller har haft denna typ av karaktär: Delsbo och Ovanåker är starkt ombyggda, särskilt Delsbo. Ovanåker har exteriört bibehållit en äldre karaktär, medan interiören byggts om starkt under 1800- och 1900-talen. Ljusdals kyrkas exteriör är bevarad sedan uppförandet kring 1754, men interört domineras den av en ombyggnad 1914. Bjuråkers kyrka uppfördes 1748-50 och har exteriört bevarat karaktären. Interiören genomgick en ombyggnad i mitten av 1800-talet, men flera nyklassicistiska drag. Interiören har delvis förändrats till bänkinredning och altarring med mer under 1900-talet.²⁶

I Medelpad finns flera kyrkor som räknas till de norrländska rokokokyrkorna. Attmars kyrka uppfördes 1760-62 och Borgsjö kyrka 1766-68. De är båda tornlösa, medan Indals kyrka, uppförd 1761-63 och Tuna kyrka, uppförd 1776-78, försetts med torn under 1800- respektive 1900-talet.²⁷

²⁵ Ingrid Sjöström, Hälsinglands kyrkor 1760-1860, otryckt ms, sid. 2.

²⁶ Svanberg (1975), Telhammer (1980), Swartling (1967).

²⁷ Vad gäller kyrkorna i följande stycken har uppgifterna hämtats från katalogen till *Kyrkobyggnader 1760-1860*.

I Ångermanland finns kyrkorna i Häggdånger, byggd 1784-85, och Sollefteå, uppförd 1769-1778, som måste räknas till denna grupp, även om båda är ombyggda under 1800- och 1900-talen. Häggdångers interiör är dock förhållandevis välbevarad.

Jämtland är kärnlandskapet vad gäller kyrklig rokoko, förvisso främst i fråga om inredningar. Kyrkorna i Brunflo (uppförd 1774-74), Hallen (1775-1776) och Fors (1814-39) tillhör den typ av avlånga kyrkobyggnader med valmade tak, även om de samtliga uppförts efter den tidsperiod som vanligtvis betecknas som rokoko, Fors anmärkningsvärt sent.

I Gästrikland, Dalarna och Uppland finns inga kyrkobyggnader av denna typ.

Jämförelse mellan inredningen i Undersviks kyrka och andra kyrkors inredningar

Undersviks kyrkas inredning domineras alltså av två epoker, tiden kring 1790 och 1860-talet. Kyrkor uppförda kring 1790 i Hälsingland är få. Gnarps kyrka uppfördes 1785, men karaktären av den kyrkan är helt annan. Kyrkan har torn och är anmärkningsvärt lång. Kyrkan har östfönster och stilmässigt annorlunda inredning, dock påminner bänkarna om de i Undersvik, särskilt speglarnas fyllningar som har rundade hörn. Byggmästare i Gnarp var Loëll liksom i Undersvik.²⁸

Jättendals kyrka uppfördes åren efter 1805. Kyrkorummet är något större än Undersviks, men inte mycket. Även bänkinredningen och korbänksinredningen i Jättendal har vissa drag gemensamt med korbänkarna i Undersvik, främst de svängda hörnen.²⁹

Kyrkorna i Rengsjö, Norrbo och Skog uppfördes av samma byggmästare som Undersvik, Loëll. De är sinsemellan lika men samtidigt olika Undersvik. De tre kyrkorna har torn längs långhusets sida och kyrkorum som är mer lik de nyklassicistiska kyrkor som senare under 1800-talet byggdes i stort antal i Hälsingland.³⁰

Mest lik Undersviks kyrkointeriör är den i Norrbo kyrka, som uppfördes 1795-99. Även här finns bevarad bänkinredning och korbänksinredning med konvex hörnavslutning istället för mer vanligt förekommande rak. Altarringen i Norrbo kyrka uppvisar tydliga likheter med den i Undersvik. Sannolikt är även altarringen i Norrbo ursprunglig. Norrbo kyrka byggdes liksom Undersvik om vid mitten av 1800-talet, dock 25 år tidigare än i Undersvik. I denna ombyggnad var liksom i Undersvik Albert Blombergsson inblandad. Blombergsson signerade altarmålningen 1842. Det är dock svårt att jämföra inredningarna, då Norrboinredningen är mera påkostad och består av målningar både i valvet och på väggarna. Predikstolen tillkom även vid 1800-talets mitt, men den är likaledes mera påkostad än den i Undersvik.³¹

²⁸ Kilström (1975).

²⁹ Nisbeth (1953).

³⁰ Svanberg (1975).

³¹ Svanberg (1975).

Norrbo kyrka Hälsingland med liknande bänkinredning som i Undersviks kyrka

Segersta kyrka uppfördes 1808-11. Kyrkan har nyklassicistisk inredning och upplevs som mycket ljus. Korväggen är genombruten av två fönster. Altarring och bänkinredning har vissa likheter med motsvarigheterna i Undersvik. Bänkdörrarnas speglar har samma rundade fyllningar som i Undersvik och i Gnarp.³²

Arbrå kyrka har senmedeltida stjärnvalv som dominerar kyrkorummet. En stor del av inredning är nyklassicistisk, målad i vitt och guld. I koret finns korbänkinredning som påminner om den i Undersvik, tydligast i form av svängda dörrar. Inredning är på södra sidan delvis kraftigt ombyggd under senare år. Voxna kyrka, som uppfördes i trä 1758-59, nyinreddes på 1860-talet. Bland annat tillkom en predikstol som liknar den i Undersvik, dock med högre grad av nygotik, särskilt på ljudtaket. Altartavlan har samma motiv som Undersviks, en kopia av Fredrik Westins *Uppståndelsen* från 1823 i Kungsholmskyrkan. Det är dock sannolikt inte Blombergsson som har målat den, men flera andra målare gjorde kopior av Westins *Uppståndelsen* under 1800-talet. Koret i Voxna upplevs på liknande sätt som i Undersvik: korväggen saknar fönster och har en dörr på var sida om altaret, altartavlan är rundbågig med profilerad ram, predikstol på norra sidan med högt sittande ljudtak, bevarad korbänksinredning, stora ljusinsläpp från norr och söder.³³

Om man ser till detaljer i interiören finns få predikstolar från 1860-talet bevarade i Hälsingland. Predikstolen i Undersvik är stilmässigt mycket ovanlig, en motsvarighet är predikstolen i Voxna kyrka. Altartavlan i Undersvik är en kopia av Fredrik Westins altarmålning i Kungsholmskyrkan, liknande kopior finns även i Hamrånge kyrka i

³² Humble (1954)

³³ Nilsén (1975), Nisbeth (1961).

Gästrikland, Alfta kyrka, Voxna kyrka i Hälsingland, Haverö kyrka i Medelpad och i Svegs kyrka i Härjedalen.³⁴

Bänkinredningen i Undersvik har en ovanlig utformning i koret. Ingen annanstans har problemet med att nå de bakre bänkarna lösts på samma sätt. Den främre korbänken har försetts med en gång rakt igenom för att man skall kunna nå den bakre. Inredningen på södra och norra sidan var ursprungligen identiska, men i och med predikstolens installation ändrades den norra något. Korbänkarna är inte ombyggda i samband med restaureringen 1928.

Under tidsperioden mellan 1700-talets och 1900-talets mitt inreddes kyrkor, nyuppförda eller nyinredda, så gott som alltid med slutna bänkkvarter. Dörrarna och skärmar försågs med speglar och bänkkavlarna fick vanligtvis ett fördjupad avlångt fält, som ofta gjordes rundat upptill och nedtill. Vad gäller bänkarnas avslutning mot koret och mot en syd- eller nordgång i långhuset fanns tre möjligheter till utformning: 1) Rak avslutning, 2) första bänken något meter kortare eller 3) ett mellanting med en svängd form. Undersviks bänkinredning motsvarar alltså den tredje formen. Liknande sådana inredningar finns kvar i Norrbo och i Jättendals kyrkor. Båda dessa kyrkor har bevarats förhållandevis väl i övrig inredning sedan 1800-talets förra hälft. Andra bevarade bänkinredningar med andra typer av avslutningar finns i Gnarps, Segersta och Forsa kyrkor. Av dessa har Gnarp bevarat en interiör som domineras av rokokon, gustaviansk stil och nyklassicism. Segersta har en nyklassicistisk interiör medan Forsas nyklassicistiska karaktär förlorats genom en större renovering på 1930-talet.³⁵

³⁴ Nylander, Lars: Albert Blombergsson. Liv och konst, ofullbordat manus.

³⁵ Burén (1978).

SAMMANFATTNING

Inredningen i Undersviks kyrka har främst tillkommit vid två tillfällen, i samband med uppförandet av kyrkan 1789-90 och vid en ombyggnad 1865-66. Kyrkan hade ursprungligen en altarpredikstol, som återanvändes från den gamla kyrkan. Det mesta av inredningen verkar ha varit målat i grönt från början. Av det som finns i kyrkorummet idag är bänkinredning, korbänksinredning och altarring ursprungligen från 1789-90. Själva kyrkorummet med pilastrar och gördelbågar är också bevarat från denna tid. Nummertavlorna tillkom 1817.

Vid renoveringen 1865-66 kom altaret, altartavlan, predikstolen och orgelläktaren till. Altarringen förändrades något, i vilken utsträckning är okänt. Bänkinredningen målades om och fick troligtvis den marmorering på speglarna som ses på fotografier från tiden före 1928. År 1872 uppfördes en ny orgelfasad. Kyrkorummet fick vid 1860- och 70-talets renoveringar en nyklassicistisk karaktär med ljusare färger än tidigare.

År 1928 renoverades kyrkan. Bänkinredningen justerades och glesades ut. Bänkinredningen vitmålades. År 1956 renoverades kyrkan. Bänkspeglarna målades grönbåa. Läktaren förkortades. Den hade tidigare avslutats rakt, men i och med avkortningen gavs den en svängd plan, där mittpartiet sträcker sig längre fram i kyrkorummet. Ett par kolonner kompletterades för att kunna bära den nya formen. År 1984 renoverades åter kyrkan. Den tydligaste förändringen i kyrkorummet var byggandet av toalett och städskrubb under läktaren på södra sidan och att bänkarnas speglar målades i en blank grönbå färg.

Kyrkobyggnader av samma karaktär i Hälsingland, som betecknas "Norrländsk rokokokyrka", är Ljusdal, Bjuråker och Ovanåker. Voxna träkyrka är liksom Undersviks kyrka byggd på 1700-talet och omgestaltades på 1860-talet, men arbetet kom att beröra hela inredningen, d.v.s. även altarring och bänkar. Kyrkorum med liknande inredningsdetaljer i form av bänkar är Norrbo, Gnarp, Segersta, Arbrå och Jättendal. Liknande altartavla finns i Voxna, i Alfta och i Bjuråker.

KÄLLOR

Otryckta källor

ARBRÅ

PASTORSEXPEDITIONEN

Undersviks kyrkoarkiv

LIb:3 Specialräkenskaper 1869-1904

LIc:1 Verifikationer

NIII:1 Visitationshandlingar

Fotografier från tiden före 1928

HÄRNÖSAND

LANDSARKIVET (HLA)

Undersviks kyrkoarkiv

KII:1 Kyrkostämmans protokoll

LI:4 Specialräkenskaper för kyrkokassan 1801-1869

STOCKHOLM

ANTIKNVARISK-TOPOGRAFISKA ARKIVET

Ärendearkivet

Undersviks kyrka

UPPSALA

LANDSARKIVET (ULA)

Uppsala domkapitels arkiv

EV:6:3 nr 337 Handlingar rörande Arbrå och Undersviks pastorat

Otryckta manuskript

Nylander, Lars: Albert Blombergsson. Liv och konst. Ofullbordat manuskript.

Sjöström, Ingrid: Hälsinglands kyrkor 1760-1860. Otryckt manuskript [1998], Riksantikvarieämbetet.

Referenser

- Burén, Benedicte af m. fl.: Forsa kyrka. Uppsala 1978, i *Hälsinglands kyrkor* III.
- Humble, Nils Carl: Segersta kyrka. Uppsala 1954, i *Hälsinglands kyrkor* I.
- Kilström, Bengt Ingmar: Gnarps kyrka. Uppsala 1975, i *Hälsinglands kyrkor* II.
- Kyrkobyggnader 1760-1860. Del 4 Härjedalen, Jämtland, Medelpad och Ångermanland*. Stockholm 1997.
- Nilsén, Anna: Voxna kyrka. Uppsala 1975, i *Hälsinglands kyrkor* II.
- Nisbeth, Åke: Jättendals kyrka. Uppsala 1953, i *Hälsinglands kyrkor* I.
- Nisbeth, Åke: Arbrå kyrka. Uppsala 1961, i *Hälsinglands kyrkor* I.
- Nodermann, Maj: Kyrkoinredningar under rokok och empire, i *Kyrkobyggnader 1760-1860 ... 1997*.
- Svanberg, Jan: Bjuråkers kyrka. Uppsala 1975, i *Hälsinglands kyrkor* II.
- Svanberg, Jan: Norrbo kyrka. Uppsala 1975, i *Hälsinglands kyrkor* II.
- Swartling, Ingrid: *Undersviks kyrka*. Uppsala 1961. Ingår även i *Hälsinglands kyrkor. I*. Uppsala 1961 (sidhänvisningar till denna).
- Swartling, Ingrid: Ovanåkers kyrka. Uppsala 1967, i *Hälsinglands kyrkor* II.
- Telhammer, Ingrid: *Ljusdals kyrka*. Uppsala 1980, i *Hälsinglands kyrkor* III.
- Telhammer, Ingrid: Om kyrkobyggnader och kyrkoinredningar i Härnösands stift, i *Kyrkobyggnader 1760-1860 ... 1997*.